

הצמחונות, המוסר והרשע

בדיונו על ההשגחה (מורה-נבוכים ח"ג, יז) מתייחס הרמב"ם לסיפורו של בלעם בן בעור. הרמב"ם "שם בין סוגריים" את הסיפור הראשי, ומפנה אותנו לדברי המלאך המוקיע את בלעם על אכזריותו (כב, לב): "על מה הפיתך את אֶתְנָךְ?" הרמב"ם מדגיש שמדברי המלאך לומדים אנו עיקרון מוסרי חשוב: "צער בעלי חיים – דאורייתא". איסור ההתאכזרות לבעלי חיים מושרש במוסר התורה, והוא מצווה עלינו: "שלא נכאיב לשווא, ללא תועלת, אלא נתכוון לרחם ולחמול – אף על איזשהו בעל חיים המזדמן [אצלנו] במקרה, חוץ מבשעת הצורך". עלינו להימנע מסדיזם, נוסח עובדי השטן, וגם מספור הצייד, המעמיד פנים כספורט לגיטימי ומכובד: "ולא נשחט מתוך אכזריות או לשם משחק". אולם הרמב"ם מוסיף את ההסתייגות "חוץ מבשעת הצורך", כלומר לצורך אכילת בשר. אלא שמצאנו אצל חז"ל רמז עמדה אחרת, המכוונת, אולי, לאנשי המעלה. על רבי יהודה הנשיא הידוע בכינויו 'רבי', מסופר שהוא סבל ייסורים. הגמרא (בבא מציעא פה ע"א, בתרגום לעברית) מסבירה: "[ייסורים אלה] על ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו. על ידי מעשה באו: שפעם אחת הוליכו עגל לשחיטה... ברח העגל והכניס ראשו תחת כנף בגדו של רבי וגעה בכי [כאומר 'הושיעני']". אמר לו רבי "לך, כי לך נוצרת". אמרו [בשמים] הואיל ואינו מרחם, יבואו עליו יסורין. ועל ידי מעשה הלכו: יום אחד הייתה שפחתו של רבי מטאטאת את הבית. בני חולדה היו מוטלים שם, והיא החלה לטאטא אותם. אמר לה רבי: הניחי אותם, 'וְרַחֲמֵי עַל כָּל מַעֲשָׂיו' כתוב (תהילים קמה, ט). אמרו [בשמים] הואיל והוא מרחם – נרחם עליו". רבי חיבר כאן שניים מעקרונותיה הבסיסיים של היהדות. "וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָּיו" (דברים כח, ט) נאמר, ודרכי הקב"ה מתוארים בפסוק: "וְרַחֲמֵי עַל כָּל מַעֲשָׂיו". מכאן עיקרון-על המחייב אותנו ביחס של חמלה כלפי הבריאה כולה, בני אדם ובעלי חיים גם יחד.

למען הגילוי הנאות אומר שאני צמחוני עשרות בשנים, ואינני יכול לבטא עמדה בלתי משוחדת על סוגיה זאת. המסקנה האחרונה של דברי רבי מוליכה אותנו לצמחונות. אני דוגל בכך, אך מעולם לא שכחתי אמרה ישנה המבוססת על פסוק בהושע (יג, ב): "זָבְחֵי אֲדָם עֲגָלִים יִשְׁקֹן". כפשוטו מדבר הפסוק, כנראה, על אותם האנשים שעבדו את עגלי הזהב במלכות שומרון, נשקו את העגלים והקריבו להם קורבנות אדם. פסוק זה קיבל במשך הדורות משמעות חדשה: רשעים, זָבְחֵי אֲדָם, עֲגָלִים יִשְׁקֹן, מנשקים באהבה וחמלה את בעלי החיים ונאבקים להצילם. הביטוי הדרמטי והאיום ביותר לתופעה זאת מצוי היה בנאציזם. אלא שהתופעה רחבה הרבה יותר. היא אחת מאותן תופעות פרדוכסליות המאפיינות קבוצות ותנועות שונות, הרואות את עצמן ירוקות, אך מוכנות לשתף פעולה עם אלה שידיהם אדומות מדם.

על פרדוקס איום זה העמיד אותנו הראי"ה קוק במאמרו המופלא "טללי אורות" ובמסתו הגדולה "אפיקים בנגב", בה חוזר הראי"ה ל"זָבְחֵי אֲדָם" שבספר הושע. הראי"ה העלה חזון צמחונות אוטופי, בו אנו, יהודים, נשתחרר מהוויתורים "שלא דברה בהם תורה אלא כנגד יצר הרע" ונגאל

מהתאוה לאכול בשר. אך הוא העמיד אותנו גם בפני סכנה פסיכולוגית איומה. הצמחונות עלולה להפוך בנפשם של מתועבים הדורסים כל חמלה, אמצעי של טיהור עצמי והשקטת שרידי המצפון: "כי הנה רגש הטוב והיושר שבאדם... דופק לפעמים על דלתי לב רשעי ארץ, ומכריחם לבקש במה להשקיט את רעבון הצדק הטבעי שלהם". מנגנון טיהור זה, המסומל במשנת הראי"ה בטלפיים הכשרים של החזיר הטמא, מביא לכך ש"רשעי תבל... זכחי אדם באין חמלה" משתיקים את שרידי "מוסר כליותיהם... על ידי חסידות עם בעלי חיים". ההשוואה בין בני אדם ובעלי חיים, אינה מייקרת את ערך בעלי החיים אלא מוזילה את ערך האנושיות. רק כשהמוסר האנושי יתוקן, מוסיף הראי"ה, יוכל להתקיים במלוא משמעותו חזונו של הושע (ב, כ): "וְכָרְתִי לָהֶם כְּרִית בַּיּוֹם הַהוּא עִם חַיַּת הַשָּׂדֶה וְעִם עוֹף הַשָּׁמַיִם וְרִמָּשׁ הָאֲדָמָה", ומצד שני "וְקָשַׁת וְחָרַב וּמִלְחָמָה אֲשֶׁבֶר מִן הָאָרֶץ".

"על מה הפית את אתנך, הוא על דרך ההשלמה לנו, שלא נלמד מדת האכזריות" כותב הרמב"ם. איסור צער בעלי חיים מיועד לשרש מהאדם את מדת האכזריות העלולה לקנן בו. והנה שוב מופתעים אנו. "רָאָה זֶה מְצֵאתִי, אומר קהלת (ז, כט): אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱ-לֹהִים אֶת הָאָדָם יֶשֶׁר, וְהִמָּה בְקָשׁוֹ חֲשָׁבֹנוֹת רַבִּים, הם הפכו אידיאלים מוסריים למנגנוני הגנה המשרתים את הרשע.